

QUELLEN ZUR FRÜHNEUZEITLICHEN UNIVERSITÄTSGESCHICHTE: TYPEN, BESTÄNDE, FORSCHUNGSPERSPEKTIVEN

Herausgegeben von Ulrich Rasche
(Wolfenbütteler Forschungen 128,
herausgegeben von der Herzog August Bibliothek)
Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.

1526–1800 között a német egyetemeken mintegy 10 ezer magyarországi és erdélyi peregrinus fordult meg, ami az adott időszakban külföldet járt hallgatók közel 40%-át teszi ki.¹ A hazai peregrináció-kutatás számára tehát megkerülhetetlen megismerkedni azokkal a forrásokkal, melyek lehetővé teszik ezen migráció kvantitatív és kvalitatív feltárását.

2007 októberében a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban egy interdiszciplináris munkamegbeszélésre/konferenciára került sor, melynek elsődleges célja az volt, hogy a kora újkorra vonatkozó egyetemtörténeti kutatások utóbbi évtizedben megfigyelhető irányváltásának fényében számba vegye mindazon forrástípusokat, melyek figyelembe veendőek az adott korszak németországi egyetemei történetének mind teljesebb feltárása során. A forrástípusok számbavétele mellett a megbeszélés résztvevői törekedtek arra is, hogy felmérjék milyen mennyiségben, milyen feldolgozottsági állapotban és mely intézményekben lelhetők fel az egyes források. Arról is képet kívántak szerezni, hogy mennyiben férhetők hozzá a kutatók számára, s milyen jellegű információk nyerhetők az egyes forrástípusokból. Utóbbi kérdés megválaszolásához azzal is foglalkozniuk kellett a konferencia résztvevőinek, hogy milyen szerepük volt az egyes ismeretforrásoknak a korabeli egyetemi életben, milyen körülmények között jöttek létre az adott, elsősorban írásos formában ránk maradt könyvtári, levéltári és múzeumi egységek. A részben ismert forrástípusok új értékelése, a kevésbé ismertek vagy mindeddig elhanyagoltak felfedezése állt tehát elsősorban a középpontban.

Mindez azt szolgálná, hogy a németországi egyetekem 16–18. századi történetének kutatása meghaladhassa az eddig inkább jellemző lokális jellegű intézménytörténeti, illetve az egyes diszciplínákhoz kötött tudománytörténeti vizsgálódások meglehetősen szűknek tekinthető kereteit. A történettudomány újabb tendenciáihoz kapcsolódva az utóbbi időben egyre többen ismerik fel ugyanis, hogy az egyetekem mint hosszú időn keresztül tevékenykedő társadalmi képződmények története meglehetősen feltáratlan,

¹ László SZÖGI, *Neueste Forschungsergebnisse über die Studentenmigration aus Ungarn 1117–1918* = Österreichisch–ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens: Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok, szerk. K. LENGYEL Zsolt, NAGY József Zsigmond, UJVÁRY Gábor, Kodolányi János Főiskola–Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Székesfehérvár–Budapest, 2010, 35.

az egyetemtörténeti kutatások mindeddig általában az adott *universitas* belügyének voltak tekinthetők, s ezen kutatások – ha egyáltalán – csekély intézményi háttérrel bírva elsősorban csak évfordulókhoz kapcsolódtak.

Hogy miért éppen Wolfenbüttel volt a kötet alapjául szolgáló konferencia székhelye, azt megtudjuk a világhírű könyvtár igazgatójának bevezető gondolataiból: a Herzog August Bibliothek egyik fontos feladatának tekinti, hogy a késő középkori és korai újkori kulturális fejlődés jobb megértésére törekedve egyetemtörténeti alapkutatásokat támogasson (11). Ennek középpontjában ugyan a helmstedti egyetem (1576–1821) története áll, de a könyvtár mint kutatóhely ezen kutatásokat szélesebb perspektívába ágyazva szolgálja.

A konferencia iniciátora és a kötet szerkesztője, Ulrich Rasche bevezetőjében (*Die frühneuzeitliche Universitätsgeschichte und ihre Quellen: Idee und Konzeption dieses Bandes*, 13–26) amellett, hogy megvilágítja a kötet koncepcióját, a téma jelentőségét és sokszínűségét hangsúlyozva arra utal, hogy a kora újkori egyetem története – az évszázadokra visszatekintő előzmények ellenére – mindeddig meglehetősen elhanyagolt kutatási területnek volt tekinthető Németországban. A konferencia és a kötet mind tematikájában, mind módszerében új ösvényeket kívánt és kíván bejárni a történelmi anyag átfogó és komplementer feltárásával. A bevezető hangsúlyozza, hogy a mindennapi kutatási gyakorlattal szemben, ami általában egy forrástípusra való koncentrációt jelent, lehetővé kellene tenni a fennmaradt anyag teljes áttekintését. Ehhez szükséges azonban a feldolgozandó anyag monitorozása és rendezése, az eddigi mérvadó kutatások számbavétele, az egyes forrástípusok korabeli mindennapi egyetemi gyakorlatban betöltött funkciójának, társadalmi vonatkozásainak tisztázása. Ebből lehet aztán a lehetséges felhasználási lehetőségekre és a későbbi kutatásokban való hasznosságra következtetni.

Rasche egy bizonyos paradigmaváltást szorgalmaz a kora újkori egyetemtörténeti kutatásokban: az új irányba való tájékozódást szerinte legalább három körülmény teszi szükségessé és lehetővé. Egyrészt a középkori egyetem-történetírás utóbbi évtizedekben megfigyelhető, hangsúlyozottan társadalomtörténeti megközelítési módjával példát adhat a következő korszak kutatóinak is. Másrészt a kora újkor általános történeti kérdéseivel foglalkozók új, elsősorban társadalom- és kultúrtörténeti témákat vetnek fel és módszereket alkalmaznak, melyeket az egyetemtörténeti kutatásoknak is magukévá kell tenni. Éppen ezért a kötet egyik alaptörekvéseként azt jelöli meg Rasche, hogy az olvasó és kutató a kora újkori egyetemnek ne pusztán intézményi és intellektuális dimenzióit tartsa szem előtt, hanem a tudománytörténetben újabban megjelenő „*practical turn*” gondolata jegyében az egyetem világát bizonyos gyakorlatok színtereként, együtteseként kezelje. A harmadik ösztönző tényezőt pedig abban látja, hogy a modern egyetem-történeti kutatások az utóbbi évtizedben mintegy dekonstrukciónak vetették alá a német egyetemek humboldti modelljét, és azt hangsúlyozzák, hogy a kora újkori német egyetemek mindennapi gyakorlatából sokkal több minden fennmaradt a 19. században és

élt tovább a 20. századig, mint azt eddig feltételezték. A német egyetemi modell kialakulásának megvilágításában jóval nagyobb szerepet kell szánni a 19. század előtti korszak egyetemi világának. És ehhez azt jobban, más oldalakról is meg kell ismerni, amihez elengedhetetlen tehát a rendelkezésre álló források mind teljesebb áttekintése.

Rasche bevezetőjében felvázolja a kötet tagolása mögött meghúzódó koncepciót, amit ő „háromdimenziós rendszernek” nevez, és ami alapján négy nagyobb egységre osztja a kötetet.

Ezek közül az elsőben (I. *Überlieferungsinstitutionen, Quellentypen, Bestände*) a források elsősorban mai őrzési helyeik szerint kerülnek megközelítésre, így az egyetemi levéltárakban, könyvtárakban és múzeumokban őrzött forrásoknak, azok típusainak és altípusainak áttekintésére, valamint mennyiségük megközelítő felmérésére történik kísérlet.

Dieter Speck az egyetemi levéltárakról szóló fejezetében azok történeti és aktuális jellegéből indul ki (*Archive*, 29–53). Eleinte a privilégium levelek, az egyetemi jelképek, valamint a befolyt pénzek őrzése volt a feladata a középkori korporációk iratládáinak. Az ezen szűk feladatkörből kinövő modern, hivatali levéltárak vagy önálló egyetemi levéltárként, vagy állami, illetve városi levéltárak részeként, esetleg az egyetemi könyvtár alegységeként működnek a német egyetemeken. Az egyetemek központi igazgatási iratanyagának, valamint az egyes karok dokumentumainak tárolása sok esetben különleges és bizonyos értelemben átláthatatlan struktúrában történik ma is² – állapítja meg.

Manfred Komorowski (*Bibliotheken*, 55–83) elsősorban az oktatás és a kutatás irodalommal való ellátottságának kérdését vizsgálja a kora újkori egyetemeken. A nyilvános könyvtárakhoz képest az egyes professzori magánkönyvtárak jóval nagyobb segítséget jelentettek az érdeklődő hallgatók számára. Komorowski utal arra, hogy a mai németországi egyetemi könyvtárak³ jelentős olyan 16–18. századi kisnyomtatványt (disszertációk, disputációk, akadémiai beszédek, temetési prédikációk, oktatási programiratok) őriznek, amelyek feldolgozottsága jelentős deficitet mutat, annak ellenére, hogy az elmúlt években jelentősen megnövekedtek az ezzel kapcsolatos elektronikus kutatási lehetőségek.

Cornelia Weber (*Universitätsammlungen und -museen*, 83–118) abból indul ki, hogy az egyetemi múzeumok által őrzött anyagot az egyetemtörténeti kutatásokban eddig csak csekély mértékben vették figyelembe. Az egyetemi múzeumok elsősorban a 19. század során kerültek megalakításra és gyűjteményeik mind tudományos, mind kulturális értékkel rendelkeznek. Elsősorban anatómiai és orvos-, valamint természettudományi gyűjtemények, közzettárak és botanikai emlékek, kísérletekhez használt berendezések, valamint érme- és műtárgygyűjtemények jelentik elsősorban a múzeumok láttnivalóit.

² A hazai egyetemi levéltárakról: *Egyetemi levéltárak Magyarországon 2002. Universitätsarchive in Ungarn 2002. University archives in Hungary 2002*, szerk. MOLNÁR László, ZSIDI Vilmos, Budapest, 2002.

³ A hazai egyetemi könyvtárak helyzetéről vö. *Egyetemi könyvtárak Magyarországon*, szerk. SZÖGI László, Budapest, 2008².

A szerző utal arra, hogy ma már a kutatók és érdeklődők rendelkezésre áll egy adattár (*Universitätsmuseen und -sammlungen in Deutschland*)⁴, amely kiváló áttekintést ad az egyetemi múzeumok anyagáról, és lehetővé teszi további internetforrások elérését is.

A kötet második és harmadik részében találjuk azokat a fejezeteket, amelyek valóban megvilágítják, milyen lehetőségek rejlenek az egyes forrástípusokban a korabeli egyetemi élet és a mindennapi intézményi gyakorlatok megismerésére. „Intézményi praktikák-ként” (II. *Institutionelle Praktiken und deren Überlieferungskontexte*) a korabeli egyetemi élet olyan lényegi eseményeivel és azokból eredő forrásokkal foglalkoznak először a szerzők, amelyek az egyetem központi igazgatási feladataival kapcsolatosak, mint amilyen az egyetemi szabályzatok alkotása, a pénzügyi és gazdasági igazgatás, az akadémiai bírászkodás és a professzorok alkalmazása volt. Ezen fejezeteknél először leírásra kerülnek a korabeli folyamatok, gyakorlat és ezután jön az ehhez tartozó források vizsgálata, előtérbe helyezve, hogy azokból általában milyen, az egyetemtörténet számára hasznos következtetések vonhatók le, és milyen kutathatási perspektívákat kínálnak a források.

Ulrich Rasche (*Norm und Institution*, 121–170) a normatív forrásokat veszi számba. Az egyes intézmények összegyűjtési és kari státútumai, valamint fegyelmi szabályzatok viszonylag nagy számban maradtak az utókorra. Rasche hangsúlyozza, hogy nagy jelentősége van ebben a körben egy precíz norma fogalomnak, hiszen az egyetemek és karkok mindennapi életét befolyásoló jogi relevanciával bíró szabályok között nem csak a fejedelmi státútumok, illetve más uralkodói normatív aktusok (*edictumok*, egyedi leiratok, látogatások utáni felügyeleti utasítások) bírtak jelentőséggel, hanem a mindennapi intézményi és közösségi gyakorlat számára talán még fontosabbak voltak a szokásjogi, valamint a közösség által alakított szabályok. Az utóbbi évtizedek német rendészeti normakutatásának (*Policeyordnungen*) eredményeit felhasználva Rasche utal arra, hogy csak egy ilyen biztos fogalmi bázison van remény arra, hogy a normák és a realitás között feszülő esetleges ellentmondásokat felismerjük, az ebből fakadó mindennapi gyakorlatot feltárhassuk. Épp ezért emel szót a normatív szövegek újralfedezése érdekében és szorgalmazza az egyes egyetemek korabeli szabályainak összegyűjtését és újabb kiadását, erősítendő az egyetemtörténeten belül a szervezettörténeti vonalat a korai újkor vonatkozásában is.

A kora újkori német egyetemek gazdasági vonatkozásaival – melyeket mindeddig viszonylag kis mértékben vett figyelembe a kutatás – foglalkozik Dirk Alvermann (*Finanz-, Kassen- und Vermögensverwaltung*, 171–207) tanulmánya. A gazdasági előfeltételek azonban mindig is nagy szerepet játszottak az intézmények életében, és ennek megfelelően a levéltárakban rendkívül gazdag irattanyag áll ebben a vonatkozásban rendelkezésre. „A gazdasági viszonyok [...] áthatották az egyetem egészét valamennyi területen és

⁴ Universitätssammlungen in Deutschland: Das Informationssystem zu Sammlungen und Museen an deutschen Universitäten – <http://www.universitaetssammlungen.de/>

gazdálkodás össze is kötötte ezeket a területeket.” Alvermann ügymeneteket vázolja mutatja be a legfontosabb forrásokat (éves számadáskönyvek, pénztárkönyvek, anyakönyvek, kiadási és bevételi számlák, valamint adóssági, illetve fizetési elismervények) és az azokból tipikusan nyerhető információkat. A vizsgált korszakban a rektor, az akadémiai öngazgatás képviselőjeként felügyelte az egyetemi pénzügyeket, s számadással tartozott az uralkodónak, akinek joga volt a számadást ellenőrizni. Éves költségvetésben a 18. századtól kezdenek gondolkodni a német egyetemeken, és akkortól figyelhető meg a gazdasági igazgatás és az akadémiai önkormányzat szétválasztása. A forrástípus felhasználhatósága rendkívül széleskörű, hiszen nemcsak az akadémiai élet szinte valamennyi területére vonatkozva, hanem a hallgatók és oktatók anyagi kultúrája tekintetében is hordozhatnak információt.

Az akadémiai bíraskodással kapcsolatban Stefan Brüdermann (*Akademische Gerichtsbarkeit*, 209–224) kiemeli annak kettős jellegét: ez a speciális bíraskodás egyrészt valamennyi egyetemi polgárra (*cives academici*) vonatkozó korporatív igazságszolgáltatást jelentett, másrészt egyre növekvő mértékben a professzorok hallgatók feletti fegyelmi ítélkezését valósította meg a korai újkor német egyetemein. Elsősorban göttingeni⁵ és helmstedti források kerülnek elemzésre a tanulmányban. A normatív és a bíróság tevékenységére vonatkozó források mellett a legérdekesebbeknek azokat az egyedi esetekre vonatkozó jegyzőkönyveket és tényállásleírásokat tekinti a szerző, amelyek (bár módszertani nehézségekkel) nagy lehetőségeket rejtenek bizonyos társadalom-, művelődés- és mentalitástörténeti kérdések megválaszolására a kora újkori egyetemek mindennapi életével kapcsolatban. A hallgatói életviszonyok történetének kiváló forrását adják a bírósági akták: többek között a fegyverviselésről, párbajozási szokásokról, szexuális viselkedésről, más kulturális szokásokról, társasági interakciókról és kommunikációs formákról kaphatnak rendkívül színes képet a kérdés iránt érdeklődők. A korábbi sztereotípiák, melyek a randalírozó diákság képéből indultak ki, módosulhatnak a források alaposabb elemzése által, illetve felderíthetővé válhatnak azok a mélyebb okok, amelyek ezen kép kialakulásához vezethettek a korábbi történeti feldolgozásokban.

A professzorok alkalmazásával foglalkozó fejezetben (*Berufungswesen*, 225–239) Daniela Siebe bemutatja, hogy a tanárok „meghívása” háromoldalú viszonyrendszerben (a jelölt, az egyetem és az uralkodó) játszódott le: az egyetem kiválasztotta és bemutatta a jelöltet az uralkodónak; az uralkodó vagy valamelyik általa kijelölt grémium megvizsgálta a jelöltet; pozitív döntés esetén az adott kar megfelelő formások keretében inkorporálta az új professzort. Ezen folyamat valamennyi állomásán különböző jellegű iratok keletkezésével kell számolni a kutatóknak (támogató nyilatkozatok, kérvények a kiválasztási időszakban; jegyzőkönyvek és köriratok az egyetemi szervek és az uralkodói testületek döntési folyamata során), amely aktacsomók mind az egyetemi, mind az ural-

⁵ A kérdéses göttingeni akták 35%-a tartozásokkal, 20%-a hallgatók közötti konfliktusokkal, 10%-a a város polgárait érintő vitákkal és 8%-a rendzavarásokkal volt kapcsolatos.

kodei irattárakban megőrzésre kerülhettek. A forrásokból potenciálisan jól nyomon követhető, hogy milyen mértékben játszottak szerepet a jövő professzor kiválasztásánál tudományos, társadalmi, politikai és konfesszionális szempontok. A szerző utal rá, hogy a jelölt politikai és vallási beállítottsága mellett a családi „hálózati tőkének”, a jelölt anyagi kiszolgáltatottságának és természetesen a „piaci igénynek” is konstitutív szerepe lehetett az adott jelölt alkalmazásánál.

A kötet harmadik nagy fejezete (III. *Quellen konkreter funktionaler Praktiken*) olyan céltudatosan kiválasztott – egyetemeken belül keletkezett – forrástípusokkal foglalkozik, amelyek az egyetemi mindennapokhoz, az oktatáshoz és tanuláshoz kapcsolódnak (anyakönyvek, előadásjegyzékek, disszertációk). Csakúgy mint a következő (IV.) részbe sorolt tanulmányoknál, melyek bizonyos kívülről jövő bepillantást engednek az egyetemek világába, a szerzők arra töreksenek, hogy először feltárják az adott forrástípus keletkezésével és funkciójával kapcsolatos összefüggéseket, majd felmérjék a fennmaradt forrásmennyiséget, az adott forrástípus feltártságának mértékét és az esetleges új kiadások helyzetét. S mint korábban is, a szerzők állást foglalnak a kutatási lehetőségekről az adott forrástípussal kapcsolatban.

A magyarországi kora újkori és újkori peregrinációja hazai kutatói számára a leginkább ismert és használt forrástípust az anyakönyvek képezik. Már a 19. század első felétől megjelentek azok a kivonatok, amelyek a német egyetemek archívumaiban őrzött kéziratok kiértékelésével a magyarországi és erdélyi hallgatók névjegyzékeit tartalmazták. Ez a kutatómunka mindmáig nagy erővel folyik, és belátható időben elérheti a „csaknem teljes feltártság” állapotát.⁶ Ennek ellenére érdekes lehet, amit az anyakönyvekről Matthias Asche és Susanne Häcker (*Matrikeln*, 244–267) leír. Az anyakönyvekbe való beiratkozással a hallgatók (és esetleg más személyek) a *cives academici* sorába

⁶ Köszönhető ez elsősorban Szögi László és kutatócsoportja törekvéseinek, akik az elmúlt másfél évtizedben tucatnál több kötetben jelentettek meg beiratkozási társakat külföldi egyetemek matrikulái alapján. A sorozat (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban) kora újkorra vonatkozó kötetei: Kiss József Mihály, *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1715–1789*, Budapest, 2000; Szögi László, *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*, Budapest, 2000; Hegyi Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*, Budapest, 2003; Fazekas István, *A Bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)*, Budapest, 2003; Szögi László, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788*, Budapest, 2003; Tar Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Budapest, 2004; Varga Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*, Budapest, 2004; Kissné Bogárné Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, Budapest, 2004; Gömöri György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Budapest, 2005; Bozay Réka, Ladányi Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007; Szlavikovszky Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken, I. rész 1526–1918*, Budapest, 2007; Szögi László, *Magyarországi diákok német egyetemeken és akadémiákon 1526–1693*, Budapest, 2011; Erdélyre vonatkozóan: Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992; Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, 1998.

kerültek, egy olyan korporatív jogi közösség tagjaivá váltak, akik különböző kiváltságokkal rendelkezettek. A matrikulák elsősorban jogi dokumentumok voltak tehát, amelyeknek az idők folyamán különböző típusai alakultak ki (rektori-fő, kari-dékáni, kollégiumi és nemzeti anyakönyvek). A szerzők bemutatják az anyakönyvek felépítését, a bejegyzések jellegzetességeit, illetve vázolják a beiratkozási eljárás lefolyását is. Amellett, hogy átfogó képet kapunk ezen – a németországi egyetemek vonatkozásában leginkább editált – forrástípus feltártsági helyzetéről, a velük kapcsolatos kutatások állásáról, a szerzők felhívják a figyelmet, hogy az anyakönyvek természetesen területi, regionális és régiókat átfogó viszonyrendszerek bemutatását, például eszmetörténeti recepciók útvonalak feltárását is lehetővé teszik.

Jens Bruning (*Vorlesungsverzeichnisse*, 269–292) megállapítja, hogy az előadásjegyzékek – melyek egy szemeszter előadásait hirdették meg az adott egyetemen – közzététele a 16. századra megy vissza, és azok egészen a 18. századig latin nyelven jelentek meg. Ugyanakkor a forrástípushoz sorol egyéb dokumentumokat is, mint amilyenek például a professzorok számadásai megtartott előadásaikról, vagy előadásokra meghívó programfüzetek voltak. Az ilyen iratok általában sorozatba fűzve maradtak az utókorra, s fontos információkkal szolgálnak az előadott tananyag tartalmával és annak változásával, valamint a mindennapi tanmenettel kapcsolatban. Arra is tekintettel kell lenni azonban, hogy nem minden esetben nyilvánvaló, hogy a meghirdetett foglalkozások valóban meglettek-e tartva. Ezek a dokumentumok nem adnak információt a korai újkor egyetemi oktatásában egyre fontosabbá váló magánfoglalkozások tartalmáról és lefolyásáról, illetve azon személyek oktatási tevékenységéről sem, akik az ordinárius professzorok mellett, nem állami alkalmazottként – köztudottan – jelentős szerepet játszottak a hallgatók felkészítésében.

A nyomtatott kora újkori disszertációkról, mint a vizsga-, illetve az arra való felkészülési folyamat egyik fontos dokumentumáról Hanspeter Marti (*Dissertationen*, 293–312) ad áttekintést. A szerző hangsúlyozza, hogy ezen forrástípust nagyon kevésre értékelték a tudomány- és egyetemtörténeti irodalomban. Ugyanakkor az európai könyvtárakban és levéltárakban mindmáig milliós nagyságrendben található ilyen kisnyomtatvány gyakran felkatalogizálatlanul. A szövegek tartalmára koncentráló feldolgozás mellett síkraszállva Marti olyan kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet, amelyek a korabeli érvelési és vitakultúra, valamint az egyetemi oktatás vitára/vitatkozásokra épülő szeletének jobb megismerését teszik lehetővé, illetve valamennyi tudományterület számára felvilágosítást adnak egy-egy szakterület korabeli sláger- és vitatémáiról.⁷

⁷ Hazai vonatkozásban elsősorban orvos- és jogtörténeti összeállításokra hivatkozhatunk: DÖRNYEI Sándor, *Régi magyar orvosdoktori értekezések 3. Bécs: Egyetem és Josephinum 1729–1848*, Zebegény, 2010; SZABÓ Béla, *Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputatióinak (disszertációinak) elemzéséhez*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, VIII(1993/5), 79–154; P. SZABÓ Béla, *Magyarországiak politica-disputatiói nyugat-európai egyetemeken a 17. században* = A szabadság felelőssége: Írások Dénes Iván Zoltán 65. születés-

Az eddig bemutatott forrástípusok sokrétűsége ellenére némi hiányérzete lehet az olvasónak, hiszen a mindennapi tanulási tevékenységgel, a vizsgákkal és a professzorok oktatói munkájával kapcsolatos források számbavétele mintha nem lenne teljes, annak ellenére, hogy az eddig vizsgált forrástípusokból, illetve az alább következőkből természetesen ez irányúan is nyerhetők lehetnek bizonyos információk.

A negyedik részben (IV. *Quellen zur Aussen- und Selbstwahrnehmung*) sorra kerülő forrástípusok, mint már említettük, egyrészt bizonyos kívülről történő rátekintést jelentenek az egyetem belső világára, másrészt az egyetemi aktorok (hallgatók és oktatók) reflexióit jelenítik meg.

Az első aktor-csoport a professzoroké. Detlef Döring (*Gelehrtenkorrespondenz*, 315–340) a korabeli tudósok levelezésének forrásértékét vizsgálja egyetemtörténeti szempontból. A tudósok levelei akkoriban „a tudós világ vérkeringését” jelentették. A kutatás legfontosabb segédeszközeiként a szerző az idők folyamán megjelent leveleskönyvek mellett nyomtatott katalógusokra és kéziratok jegyzékekre utal. Döring megkísérel bizonyos tematikai áttekintést adni a levelekben megtalálható egyetemtörténetileg érdekes információkról: a fiatal hallgatók nevelőiként és tanáraiként ajánlóleveleket írtak egymásnak a tudósok; egymást rekomendálták különböző állásokba; jelentéseket írtak a hallgatók szüleinek és támogatóinak; úti beszámolókat fogalmaztak; eszmét cseréltek egymás között irodalmi terveikről, kutatási és publicisztikai elképzeléseikről; levelezésen keresztüli tárgyalásokat folytattak kiadókkal és nyomdászokkal; könyvek beszerzésére adtak egymásnak megbízásokat és természetesen egyedi szakmai kérdésekről és tanvéleményekről is leveleztek egymással. Magától értetődően magánéleti kérdések is felmerültek az egyes levelekben. Hatalmas és meglehetősen nehezen áttekinthető, de sok irányban hasznosítható anyagról van szó tehát ezen forrástípus esetében.

Thomas Habel (*Deutschsprachige Gelehrte Journale und Zeitungen*, 341–398) átfogó és rendszerezett bevezetést nyújt tanulmányában a korabeli „tudományos” folyóiratokról, amelyek a 17. század végétől jelentek meg teljesen új kommunikációs médiumként a német nyelvterületen. Sok képpel kísért és rendkívül terjedelmes tanulmányában a szerző bemutatja többek között a „tudós lapok” kialakulását és fejlődéstörténetét, valamint számba veszi a rengeteg lapalapítást Közép- és Észak-Németországban. Habel hangsúlyozza, hogy a periodikák hozzájárultak a tudás korabeli megsokszorozásához, hiszen a tudományos témákról szóló recenziókkal és beszámolókkal, valamint projektekkal és intézményekkel foglalkozó jelentésekkel, illetve személyi hírekkel kitágították a tudományos tapasztalatcsere perspektíváit. A szerző véleménye szerint a digitalizálás nagyban megkönnyítheti a hatalmas anyag feldolgozását és rendszerezését, ami egyelőre még meglehetősen gyerekcipőben jár.

Sajátosan sokrétű forráscsoportra hívja fel a figyelmet a kora újkori német egyetem-történet egyik legelismertebb fiatal kutatója, Marian Füssel (*Selbstzeugnisse*, 399–419). Önreflexiók összefoglaló elnevezés alatt naplókat, úti beszámolókat,⁸ emlékiratokat, ön-életrajzokat, családi krónikákat, hallgatói, illetve professzori leveleket vesz számba egyetem-történeti forrásokként.⁹ A rendkívül széles forrásbázis olyan információkat kínál a kutatók számára, amelyeket más forrásokból nem lehet megszerezni: az egyetemi ünnepek egyéni átéléséről, a mindennapi egyetemi események pl. szenátusi ülések, előadások, vizsgák vagy közösségi rendezvények megéléséről csak ezek a források adhatnak életszerű képet. Ezen források elsősorban személyes hangvételük miatt jelenthetnek új megközelítést a korabeli egyetemek világának kutatásában.

Az elmúlt évtizedben¹⁰ a magyar peregrináció-kutatás is új szintre lépett egy régóta ismert forrástípus, a hallgatói emlékkönyvek feldolgozása terén. Nem kell másra gondolnunk, mint a szegedi egyetemen fejlesztett adatbázisra, amely a magyar vonatkozású emlékkönyv-bejegyzéseket tartalmazza.¹¹ Az emlékkönyvek mint forrástípus felhasználhatóságát vizsgálja Werner Wilhelm Schnabel (*Stammbücher*, 421–452) tanulmánya. A baráti emlékalbumok vezetése az 1530-as években jött szokásba az egyetemek világában. A nagy számban nyilvános és családi gyűjteményekben fennmaradt albumokba olyan személyek jegyezték be nevüket általában klasszikus idézetek kíséretében, akik – a kölcsönös megtiszteltetés elve alapján – az emlékkönyv hallgató-tulajdonosával annak peregrinációja, tanulmányai és utazásai során kapcsolatba kerültek. Schnabel kiemeli: annak ellenére, hogy a bejegyzések meglehetősen konvencionális formáját jelentették a kapcsolatfelvételnek és -tartásnak, ma a könyvecskékből nyerhető prozopográfiai, hely-történeti, néprajzi, mentalitás- és testület-történeti információk rendkívül fontosak lehetnek az egyetem-történeti kutatók számára.

⁸ Hasonló jellegű újabb hazai kiadványok: *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja: 1699–1700* (Peregrinatio Hungarorum 1) Szeged, 1988; *Batthyány Kristóf európai utazása: 1657–1658* (Peregrinatio Hungarorum 2) Szeged, 1988; *Horváti Békés János diáknaplója* (Peregrinatio Hungarorum 6) Szeged, 1990.

⁹ Természetesen az ezen forráscsoportba tartozó iratok is látókörébe kerültek már a magyar kutatóknak. Többek között utalhatunk itt az alábbi forráskiadásokra: *Peregrinuslevelek: 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk. HOFFMAN Gizella (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 6) Szeged, 1980; *A Thurzó család és a Wittenbergi Egyetem: Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624* (Fontes Rerum Scholasticarum I) Szeged, 1989; *Lőcsei stipendíások és literátusok I, Külföldi tanulmányutak dokumentumai 1550–1699* (Fontes Rerum Scholasticarum II/1) Szeged, 1990; *Teleki Pál külföldi tanulmányútja: Levelek, számadások, iratok 1695–1700* (Fontes Rerum Scholasticarum III) Szeged, 1989.

¹⁰ A nyomtatott, teljes szövegű kiadásokra vonatkozó törekvésekre l. példaként: *Kérszti István omniáriuma* (Peregrinatio Hungarorum 4) Szeged, 1989; *Teleki Sámuel albuma* (Peregrinatio Hungarorum 8) Szeged, 1991.

¹¹ *IAA – Inscriptiones Alborum Amicorum*: <http://iaa.jgypk.hu/>; Németországi megfelelője az Erlangeni Egyetem projektje: *RAA – Repertorium Album Amicorum: Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen*: <http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/>

A hallgatói reflexiók sorába tartozó megnyilvánulásokat vesz számba Heinrich Bosse elemzése (*Studentenliteratur*, 453–484). A korabeli hallgatói élet megismerésére autentikus lehetőséget kínálnak az utókorra maradt alkalmi költemények, dalok és a fensőbb-ség képviselőivel történt összetűzésekről szóló beszámolók. A hallgatói élet egyik legfontosabb tényezője, a szerelem jelenik meg természetesen ezen szövegek legfontosabb témájaként. Sokat elárulnak a korabeli diákéletéről azok a hallgatói „szocializációt” elősegítő írások is, amelyek az újonc hallgatóknak kívántak tanácsokat adni az *universitas* világába való beilleszkedéshez.

Végül Barbara Krug-Richter összefoglalása (*Akademische Bilderwelten*, 485–514) azokat a képi ábrázolásokat tárja fel és tipologizálja, melyek eddig publikált formában részben a hallgatók mindennapi életét jelenítik meg, részben pedig hivatalos vagy magán kezdeményezésre készültek, és professzori portrékban, egyetemi épületek és intézmények (pl. botanikus kert) ábrázolásában manifesztálódtak. A rendkívül heterogén képanyag a konvencionális ábrázolások mellett a hallgatók szórakozási lehetőségeit, együttéléteit (mind pozitív, mind negatív felhanggal) is megeleveníti, sokszor nem szabadulhatva bizonyos sztereotípiáktól sem. A sokszínűség adja a nagy anyag rendezésének nehézségeit.

Rasche bevezető gondolatain kívül tehát 16 nagyvonalúan illusztrált, enciklopédikus és problémára kihegyezett fejezet alkotja a kötetet, melyek fenti bemutatása csak rendkívül töredékes és önkényes lehet. Összefoglalóan megállapítható, hogy az egyes fejezetek többségükben rendkívül informatívak, általában az adott terület vezető német szakembereit kérték fel azok megírására, s az egyes részegységek – az előzetes egyeztetésnek köszönhetően – közel azonos felépítésűek. Helyeslően megjegyzendő, hogy a rendszerváltozás utáni új helyzetnek megfelelően a fejezetek többségében a szerzők elsődlegesen a közép- és kelet-németországi egyetemek nagy mennyiségű, szinte érintetlennek tekinthető forráskészletére támaszkodnak.

Az egyes fejezetekhez – amelyekben többször megfigyelhetően a felhozott példák a szerző személyéhez, munkahelyéhez kötöttek, s ezzel kicsit szűkíthetik is a kínált perspektívát – változó részletességű forrás- és irodalomjegyzékek kapcsolódnak, segítő a célzott orientáló funkciót. Megemlítendő, hogy több esetben előfordul: az irodalomjegyzék elsősorban csak a fejezet megírásánál felhasznált irodalmat listázza fel, ugyanakkor a témához tartozó standard-irodalom elvész a kevésbé jelentős könyvek és tanulmányok között. A vonatkozó irodalomjegyzékekben természetesen gyakran jelennek meg elektronikus honlapcímek is. Lehet, hogy célszerű lett volna ezeket külön is felsorolni, vagy az ilyen jellegű forrásoknak egy önálló, alapos kritikai tanulmányt szentelni, ami alkalmat adhatott volna az elektronikus utalások helyességének felülvizsgálatára is.

A kötetben megtalálható mintegy 80 illusztráció jól kiválasztott, azonban meglehetősen egyenetlenül oszlik meg az egyes fejezetek között. Vannak témakörök, melyek esetében talán hasznos lett volna bővebb képi anyag alkalmazása.

Az analitikus tartalomjegyzék, amely az egyes alfejezetek címeit is közli, nagyban elősegíti a kötetben való tájékozódást, és bár nem olyan mértékben, mint azt egy gondos szójegyzék tenné, lehetővé teszi a hatalmas adatmennyiség áttekintését.

A kötet rendkívüli jelentőségét egyrészt az adja, hogy rávilágít: az egyetemtörténetet és tudománytörténet közé ma már nem lehet egyenlőségjelet tenni, hiszen az egyetemek története egyúttal intézmény-, társadalom és mentalitástörténeti kérdéseket is középpontba állít. Másrészt tudatosítja azt is, hogy még milyen sok a tennivaló. Hiszen szinte minden tekintetben arról számolnak be a szerzők, hogy a források feltártsága nem kielégítő, a kutatók számára csak nehezen hozzáférhetőek a dokumentumok, anyagi lehetőségek híján a katalogizálás, a repertorizálás és még inkább a digitalizálás mértéke meglehetősen alacsony. (Erre persze mi csak azt mondhatjuk, hogy szeretnénk mi a német kollégák nehézségeivel küzdeni.)

A kötet már csak a feltárandó és feldolgozandó anyag mennyisége és nehezen kezelhető sokszínűsége miatt sem törekedhetett teljességre (feltűnő hiányossága az ösztöndíjrendszer, az egyetemi krónikák, a tankönyvek, a hallgatói jegyzetek mint forrástípusok elhanyagolása), és így nem tekinthető egy összegző jellegű kézikönyvnek, de mindenképpen annak első előhírnökét láthatjuk benne. Reméljük, a megkezdett út elvezet majd egy olyan kézikönyv megvalósulásához, amely a korai újkori német egyetemek történetének forrásait teljes egészében feltárja, és amely példaadó munkaként a korszakkal foglalkozó, Európa más vidékeiről érdeklődő kutatók számára is nagy haszonnal lesz forgatható. A kötet egyébként utóbbi funkcióját már jelenlegi formájában is kiválóan szolgálja.

P. Szabó Béla